

شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون حوزه‌ای اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی

رقیه محمدی پله‌رود^۱ | عصمت مؤمنی^۲ | سیده‌هدی طاهری^۳

۱. [پدیدآور رابط] کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛ دانشگاه علامه طباطبایی
rmohammadi90@yahoo.com

۲. دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛ استادیار؛ دانشگاه علامه طباطبایی
momeni.esmat@yahoo.com

۳. دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛ استادیار؛ دانشگاه علامه طباطبایی
taherismster@gmail.com

مقاله پژوهشی

دریافت: ۱۳۹۳/۰۸/۲۸

پذیرش: ۱۳۹۳/۱۰/۱۳

دوره ۳۰ شماره ۴

ص.ص. ۱۱۳۱-۱۱۴۶

فصلنامه علمی پژوهشی
شاپا (چاپی) ۲۲۳-۲۲۵۱

پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات

فصلنامه علمی پژوهشی

شاپا (چاپی) ۲۲۳-۲۲۵۱

شاپا (الکترونیکی) ۲۲۳-۲۲۵۱

نمایه در ISC، LISA و Scopus

http://jipm.irandoc.ac.ir

پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

چکیده: پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون حوزه‌ای «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» با روش تحلیل محتوا انجام شد. جامعه پژوهش را ۳۳۱۶ اصطلاح منتشرشده در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» تشکیل می‌دادند که با یکدیگر رابطه همبسته دارند و روش گردآوری داده‌ها، روش اسنادی (کتابخانه‌ای) بود. بر اساس یافته‌های پژوهش چهریزه «ماهیت و ذات» با ۲۳ چهریزه فرعی و زیرمجموعه و ۷۸/۵۵ درصد استفاده، بیشترین کاربرد در روابط همبسته «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» را دارد و چهریزه «مکان» بدون چهریزه زیرمجموعه و ۰/۰۵ درصد استفاده، کمترین کاربرد در روابط همبسته «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» را دارد. در نتیجه، می‌توان بیان کرد که چهریزه «ماهیت و ذات» بیشترین بسامد و چهریزه «مکان» کمترین بسامد را در میان چهریزه‌های شبکه روابط همبسته میان مفاهیم درون و برون حوزه‌ای «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» دارند. در این پژوهش مطابق با نیاز «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» ۶ چهریزه تعریف شد که عبارت‌اند از چهریزه «حب و دوستی»، «چهریزه پایه و اساس / رکن»، «چهریزه آفت‌ها و آسیب‌ها»، «چهریزه صفات درونی / احساس»، «چهریزه علایم و نشانه‌ها»، و «چهریزه مراتب و درجات».

کلیدواژه‌ها: تعیین چهریزه‌ها؛ اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی؛ روابط همبسته درون حوزه‌ای؛ روابط همبسته برون حوزه‌ای

۱. مقدمه و بیان مسئله

گنج‌واژه یا اصطلاح‌نامه، مجموعه اصطلاح‌های یک رشته است که میان آنها روابط معنایی، رده‌ای و سلسله‌مراتبی برقرار شده و توانایی آن را دارد که موضوع آن رشته را با هم‌جنبه‌های اصلی و فرعی و وابسته، به‌گونه‌ای نظام‌یافته و به‌منظور ذخیره و بازیابی اطلاعات و مقاصد جنبی ارائه دهد. سه نوع رابطه بین اصطلاحات موجود در اصطلاح‌نامه برقرار است: رابطه هم‌ارز بین اصطلاحاتی که به یک مفهوم اشاره دارند و اصطلاح نامرجم و پذیرفته‌نشده را به اصطلاح مرجح و پذیرفته‌شده ارجاع می‌دهند؛ رابطه سلسله‌مراتبی که بیان‌کننده رابطه اعم و اخص میان مفاهیم (اصطلاحات) است؛ و رابطه همبسته (وابسته) بین دو اصطلاح که نه اعضای یک مجموعه هم‌ارز و هم‌مفهوم هستند و نه می‌توان آنها را در سلسله‌مراتبی واحد قرار داد، اما چنان با یکدیگر وابستگی معنایی دارند که وجود یکی، دیگری را نیز به ذهن متبادر می‌سازد (دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی ۱۳۸۱).

راه مطمئن درباره جامعیت و درستی تعیین رابطه مدخل‌ها، مراجعه به اصطلاح‌نامه‌های تخصصی است. در زمینه علوم اسلامی تدوین اصطلاح‌نامه از سال ۱۳۷۰ در مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی (مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سابق) بر مبنای نیاز به توصیف منسجم اشیای محتوایی اسلامی آغاز گردیده و تاکنون ۱۰ عنوان اصطلاح‌نامه در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی در این مرکز تولید شده است.

استفاده گسترده از رابطه همبسته در ساختار اصطلاح‌نامه به استفاده‌کننده کمک می‌کند تا جنبه‌های مرتبط یک موضوع را بشناسد و دامنه اصطلاحات مرتبط با آن موضوع در ذهنش افزایش پیدا کند. همین امر کاربر را رهنمون می‌سازد تا بازیابی جامع‌تری داشته باشد و اطلاعات بیشتری درباره موضوع مورد درخواست بیابد. اما، این افزایش جامعیت در بازیابی، اغلب با ریزش کاذب همراه است، چرا که در روابط همبسته موجود در اصطلاح‌نامه‌ها، تنها وجود رابطه بیان گردیده، ولی به نوع و جنبه مفهومی این روابط اشاره‌ای نشده است. چهریزه‌ها در راستای گویاسازی روابط میان مفاهیم (یا اصطلاحات) به کار می‌روند (طاهری و دیگران ۱۳۹۳).

در اصطلاح‌نامه نیز استفاده از چهریزه‌ها در روابط همبسته، موجب شناخت و درک نوع و مفهوم رابطه همبسته موجود بین اصطلاحات می‌شود. یک رابطه همبسته ممکن

است یک یا چند چهریزه را به‌خود اختصاص دهد و هر کدام از این چهریزه‌ها بیان‌کننده جنبه موضوعی خاصی از آن اصطلاح می‌باشد. در نتیجه، با جستجوی یک اصطلاح، تمام چهریزه‌های مربوط به آن بازیابی خواهد شد و این باعث افزایش جامعیت می‌شود. اگر در نظام‌های جستجو و بازیابی، امکان انتخاب چهریزه‌ها و محدودسازی جستجو در یک چهریزه در نظر گرفته شود، کاربر می‌تواند با انتخاب یک چهریزه، جستجو را به یک جنبه خاص از موضوع محدود سازد. نتیجه این کار، افزایش مانعیت و بالابردن دقت جستجو می‌باشد. بنابراین، در صورت شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در اصطلاح‌نامه‌ها، می‌توان از آنها برای جامعیت و مانعیت‌بخشیدن به نتایج جستجو استفاده کرد (طاهری و دیگران ۱۳۹۱؛ Smith 2003؛ Lauser et al. 2009).

چهریزه‌ها در راستای گویاسازی روابط میان مفاهیم (یا اصطلاحات) به کار می‌روند. این کار درک رابطه میان آن مفاهیم را برای کاربر نهایی آسان می‌سازد. به‌عبارت دیگر، چهریزه‌ها با صحت شناختی کاربران و یا الگوهای رابطه‌ای که آنها در ذهن خود نسبت به مفاهیم دارند، مطابقت دارند (طاهری و یعقوب‌نژاد ۱۳۹۰، ۸؛ Smith 2004؛ Guarino et al. 2009). حاصل فرایند تعیین چهریزه‌ها افزایش درک و شناخت کاربران از رابطه بین مفاهیم است. از آنجا که «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» در گروه اصطلاح‌نامه‌هایی قرار دارد که رابطه همبسته (به‌خاطر ویژگی‌های بافت اخلاق) فراوان دارد، درک این روابط بدون تعیین چهریزه‌ها برای کاربران دشوار خواهد بود. پژوهش حاضر در صدد شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون‌حوزه‌ای «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» طرح‌ریزی شده است. لازم به ذکر است که روابط همبسته در اصطلاح‌نامه اخلاق، متغیر مستقل و چهریزه‌های روابط همبسته، متغیر وابسته پژوهش هستند.

۲. مروری بر پژوهش‌های پیشین

در داخل و خارج از کشور ایران مطالعات و پژوهش‌های متنوع و متفاوتی بر روی اصطلاح‌نامه‌ها و روابط موجود در آنها انجام شده است. برای نمونه به برخی از آنها که ارتباط بیشتری با پژوهش حاضر دارند، اشاره می‌شود.

داود شادپوری پژوهش خود را با هدف تعیین میزان کاربردپذیری پایگاه‌های اطلاعاتی ناپیوسته علوم اسلامی مبتنی بر اصطلاح‌نامه بر اساس استانداردهای ایزو ۹۲۴۱ و

ایزو ۱۶۹۸۲ با روش پیمایشی تحلیلی انجام داده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که کاربران ارزیابی‌کننده پایگاه تخصصی اصول فقه، از میان ۴۱ پرسش متناظر بر ویژگی‌های کاربردپذیری، به ۴۶/۹ درصد پاسخ بلی، به ۳۴/۱ درصد پاسخ تا حدودی، و تنها به ۱۸/۹ درصد پاسخ منفی داده‌اند. در مورد پایگاه تخصصی علوم قرآنی نیز، ۵۱/۳ درصد پاسخ‌ها بلی، ۲۷/۱ درصد تا حدودی، و ۲۱ درصد منفی بوده است. بنابراین، از دیدگاه کاربران نهایی، پایگاه‌های مورد بررسی تقریباً نیمی از ویژگی‌های مربوط به معیار «جستجو و راهبری» را به صورت کامل پشتیبانی می‌کنند و نیمی دیگر می‌بایست برای افزایش کاربردپذیری پایگاه‌های یادشده توسط طراحان پایگاه مد نظر قرار گیرند (۱۳۹۲).

امیرحسینی و محبی در پژوهش خود نسبت عامل‌بندی در توصیفگرهای اصطلاح‌نامه‌های «اصفا» و «علوم اسلامی» را مورد بررسی قرار دادند. یافته‌های پژوهش نشان داد که در اصطلاح‌نامه‌های مورد بررسی، همواره تعداد توصیفگرهای یک‌کلمه‌ای کمتر از توصیفگرهای مرکب دو کلمه‌ای بود. بیشترین میزان کاربرد توصیفگرهای یک‌کلمه‌ای در اصطلاح‌نامه‌های اصفا، منطق و کلام اسلامی قابل شناسایی است. بهترین نتایج در کاهش سطح پیش‌همارایی به ترتیب، در اصطلاح‌نامه‌های اصفا، اصول فقه و فلسفه محقق شده است. نتایج حاصل از تحلیل نسبت کلمات با شمار کلمات گوناگون در این پژوهش نشان داد که ضرورت توجه به مقوله عامل‌بندی، به‌منظور کاربرد توصیفگرهای بسیط و کاهش میزان اصطلاحات مرکب، ضروری به نظر می‌رسد (۱۳۸۸).

امیرحسینی در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل روابط وابسته یا هم‌نشین در هرم اصطلاحات اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» با هدف ارزیابی روابط وابسته در اصطلاح‌نامه «اخلاق اسلامی» به شناسایی و معرفی خوشه‌ها و هرم‌های اصلی و فرعی پرداخته است. امیرحسینی در نتیجه‌گیری خود بیان می‌دارد که رابطه مشخص و دقیقی بین اصطلاحات در هرم‌های فضائل و رذائل اخلاقی برقرار است، ولی نیازهایی به‌منظور برقراری روابط هم‌نشینی بین هرم آداب و حقوق با هرم‌های فضائل و رذائل اخلاقی وجود دارد. همچنین در کنار هرم‌های سه‌گانه آداب و حقوق، فضائل و رذائل اخلاقی هرم‌های نهفته مستقلی وجود دارد که در نمایش‌های نظام‌یافته و ترسیمی اصطلاح‌نامه ردپایی ندارند و برخی از روابط وابسته، عامل ارتباط آنها با هرم‌های سه‌گانه در اصطلاح‌نامه «اخلاق اسلامی» است (۱۳۸۷).

نصیرالدین و جانسک مقاله‌ای با عنوان «رده‌بندی چهریزه‌ای در معماری اطلاعات وب: کارگاهی برای استفاده از ابزارهای وب معنایی» ارائه داده‌اند. هدف این مقاله ایجاد و راه‌اندازی ساختار طبقه‌بندی چهریزه‌ای است تا بررسی، دسترسی و سازماندهی اطلاعات وب بهبود یابد (NasirUddin and Janecek 2007). نمونه‌های دقیق بسیاری نشان می‌دهند که سازماندهی و طبقه‌بندی اطلاعات در ساختارهای سلسله‌مراتبی چندبعدی بسیار قابل دسترس‌تر از ساختارهای سلسله‌مراتبی تک‌بعدی هستند. تحقیقات FCS نشان می‌دهد که هستی‌شناسی یکپارچه مبتنی بر ساختارهای رده‌بندی چهریزه‌ای به وسیله زبان XML/ RDF و ابزارهای مدیریت محتوا رو به افزایش است.

تادهوپ، الانی و جونز در مقاله‌ای با عنوان «افزایش ارتباطات اصطلاح‌نامه: امکانات بازیابی» با هدف بررسی تأثیر کاربرد و افزایش ارتباطات اصطلاح‌نامه‌ای در نتایج بازیابی، ارتباطات اصطلاح‌نامه‌ای را مورد بررسی و مطالعه قرار داده‌اند. یافته‌های پژوهش، استفاده از مجموعه ارتباطات همبسته را عامل بسیار مؤثری در نتایج بازیابی اعلام می‌دارند که البته یکی از این تأثیرات، توسعه کنترل‌نشده در نتایج جستجو یا به عبارتی، افزایش جامعیت همراه با ریزش کاذب است. بر اساس نتایج به دست آمده در این پژوهش، تادهوپ و همکارانش پیشنهاد می‌کنند که از بافت سلسله‌مراتبی در یک ارتباط همبسته و نیز از روش اختصاصی سازی روابط همبسته استفاده شود (Tudhope, Alani, and Jones 2006).

نصیرالدین و جانسک در پژوهش‌های خود به بررسی کاربرد و استفاده از مرورگر چهریزه‌ای در کتابخانه‌ها، آرشیوهای رقومی، منابع تحت وب و ایجاد هستی‌شناسی مبتنی بر ویژگی‌های مرورگر چهریزه‌ای پرداخته‌اند (NasirUddin and Janecek 2007). داود شادپوری (۱۳۹۲) و تادهوپ، الانی و جونز به بررسی و تعیین میزان کاربردپذیری پایگاه‌های اطلاعاتی و تأثیر کاربرد و افزایش ارتباطات اصطلاح‌نامه‌ای در نتایج بازیابی پرداخته‌اند (Tudhope, Alani and Jones 2006). امیرحسینی و مجبی (۱۳۸۸) و امیرحسینی (۱۳۸۷) نیز، در پژوهش‌های خود به تحلیل و بررسی اصطلاحات و روابط موجود بین آنها در اصطلاح‌نامه‌های مختلف پرداخته‌اند.

همان‌طور که ذکر شد، تا به حال هیچ پژوهشی به‌طور اختصاصی به موضوع شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» یا به‌طور کلی شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در انواع روابط بین اصطلاحات اصطلاح‌نامه‌های تخصصی و

عمومی فارسی نپرداخفه اسف. این در حالی اسف که چهریزه‌ها در راستای گویاسازی روابط میان مفاهیم (یا اصطلاحات) به کار می‌روند و حاصل فرایند تعیین چهریزه‌ها افزایش درک و شناخت کاربران از رابطه میان مفاهیم اسف. پژوهش حاضر که در صدد شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون‌حوزه‌ای «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» طرح‌ریزی شده اسف، گامی جهت رفع خلاء پژوهشی موجود در این زمینه خواهد بود.

۳. اهداف و پرسش‌های پژوهش

هدف از انجام پژوهش حاضر، شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون‌حوزه‌ای «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» اسف. به‌منظور تحقق این هدف پاسخ به پرسش‌های ذیل مد نظر قرار گرفتند:

۱. چهریزه‌های روابط همبسته کدامند؟
۲. چهریزه‌های مربوط به هر یک از روابط همبسته در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» کدامند؟
۳. چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون‌حوزه‌ای علم اخلاق اسلامی کدامند؟

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی اسف، زیرا به حل مسئله و ابهام موجود در روابط همبسته میان مفاهیم «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» می‌پردازد. برای انجام این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شد. واحدهای داده‌ای (ثبت و معنا) در پژوهش، از نوع ارجاعی هستند و شامل آن دسته از اصطلاحات «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» می‌شوند که با دیگر اصطلاحات رابطه همبسته دارند. مقوله‌ها در پژوهش، چهریزه‌های روابط همبسته هستند که برای رمزگذاری (و طبقه‌بندی) واحدهای داده‌ای به کار می‌روند. لازم به ذکر اسف که پژوهش حاضر از لحاظ روش، پژوهشی کیفی، و از لحاظ نوع جامعه و استفاده از آمار توصیفی برای تحلیل داده‌های گردآوری‌شده، پژوهش کمی به‌شمار می‌آید. جامعه پژوهش حاضر، گروهی از اصطلاحات «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» اسف که با دیگر اصطلاحات اصطلاح‌نامه رابطه همبسته دارند و این جامعه را ۳۳۱۶ اصطلاح تشکیل

می‌دهد. روش گردآوری داده‌ها روش اسنادی (کتابخانه‌ای) است و داده‌ها، هم با روش تحلیل کمی با استفاده از آمار توصیفی، و هم با روش تحلیل کیفی، برای تفسیر داده‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

۵. یافته‌های پژوهش

در این قسمت با استفاده از تحلیل توصیفی، به طبقه‌بندی و خلاصه‌سازی داده‌های گردآوری‌شده پرداخته شده است و نتایج در قالب جداول بیان گردیده‌اند.

پاسخ به پرسش اول پژوهش: چهره‌های روابط همبسته کدامند؟ برای پاسخ به این پرسش، منابع علمی و اطلاعاتی در قالب‌های مختلف مورد جستجو و بازیابی قرار گرفتند. طبق بررسی‌های انجام‌شده بر روی منابع مرتبط، تعداد ۴۴ چهره‌ی متفاوت شناسایی شدند. هر کدام از این چهره‌ها بیان‌کننده رابطه و مفهوم خاصی بین دو اصطلاح همبسته می‌باشد. این چهره‌ها در صورت امکان بر اساس چهره‌های پنج‌گانه رانگاناتان، به‌عنوان جامع‌ترین چهره‌ها که چهره‌های دیگر را دربرمی‌گیرند، در جدول شماره ۱ مقوله‌بندی شده‌اند.

جدول ۱. چهره‌های شناسایی شده

ردیف	چهره‌ی اصلی	چهره‌ی زیرمجموعه
۱	ماهیت / ذات	مفاهیم مرتبط علت و معلول کل و جزء متضاد ویژگی / خاصیت مفاهیم و خصوصیاتشان مفاهیم و خاستگاهشان مکمل عبارات نامستقل و اسم‌های مندرج در آنها

ردیف	چهره یزه اصلی	چهره یزه زیرمجموعه
		تداخل استعمالی و کاربردی اشتیاق تکوینی اشتیاق ادبی فعل و اثر فعل و جزا فاعل و ابزار یا آثار یا نتیجه یا جزا مصادیق اعراض نسبی مضاف و مضاف الیه با مضاف الیه حب و دوستی پایه و اساس / رکن آفتها و آسیبها صفات درونی / احساس علائم و نشانهها مراتب و درجات صفات فیزیکی ماده / جوهر
۲		شیء ابزار و تجهیزات سلاح و مهمات فعالیت و ابزار / عمل و وسیله ماده و تولید / ماده و محصول مالک و مملوک شیء و کاربرد آن
۳	انرژی / فعل	روشها و دورهها عامل فعالیت / وظیفه

ردیف	چهریزه اصلی	چهریزه زیر مجموعه
		حادثه/ اتفاق
		فعالیت و تولید کردن
		شغل و سازمان
		شغل و شخص
		زمینه بررسی و پدیده مورد بررسی
		عمل و محصول آن
		عمل و مفعول آن
		عمل و فاعل/ کنش و کنشگر
		اعمال یا پدیده‌هایی که در تسلسل خاصی انجام می‌گیرد
		عمل و عکس‌العمل
		فاعل و مفعول
۴	مکان	
۵	زمان	

پاسخ به پرسش دوم پژوهش: چهریزه‌های مربوط به هر یک از روابط همبسته در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» کدامند؟ برای پاسخ به این پرسش، تمام اصطلاحات موجود در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» و روابط مختلف بین آنها مورد بررسی قرار گرفتند. در این بررسی چهریزه متعلق به هر یک از رابطه‌های همبسته مشخص و معین شدند. تعداد دفعات استفاده از هر چهریزه در روابط همبسته «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» در جدول شماره ۲ بیان شده است.

پاسخ به پرسش سوم پژوهش: چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون حوزه‌ای علم اخلاق اسلامی کدامند؟ در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» تعدادی از چهریزه‌های شناسایی شده مورد استفاده قرار نگرفته است و بقیه به نسبت‌های متفاوتی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. طبق نتایج بیان شده در جدول شماره ۲، چهریزه «ماهیت» با ۲۳ چهریزه فرعی و زیرمجموعه و ۷۸/۵۵ درصد استفاده، بیشترین کاربرد را در روابط همبسته «اصطلاح‌نامه

اخلاق اسلامی» دارد و چهریزه «مکان» بدون چهریزه زیرمجموعه و ۰/۰۵ درصد استفاده، کمترین کاربرد در روابط همبسته «اصطلاح نامه اخلاق اسلامی» را دارد. همچنین، چهریزه «انرژی» با ۱۴ چهریزه زیرمجموعه ۲۰/۹۶ درصد و چهریزه «زمان» بدون چهریزه زیرمجموعه ۰/۴۴ درصد استفاده شده‌اند. چهریزه «ماده» نیز با ۸ چهریزه زیرمجموعه در «اصطلاح نامه اخلاق اسلامی» مورد استفاده قرار نگرفته است.

جدول ۲. درصد استفاده از چهریزه‌های اصلی در «اصطلاح نامه اخلاق اسلامی»

ردیف	چهریزه اصلی	چهریزه زیرمجموعه	تعداد دفعات استفاده	درصد استفاده از چهریزه اصلی
		مفاهیم مرتبط	۲۱۰	
		علت و معلول	۱۳۱	
		کل و جزء	۳۷	
		متضاد	۳۰۰	
		ویژگی / خاصیت	۱	
		مفاهیم و خصوصیاتشان	-	
		مفاهیم و خاستگاهشان	-	
		مکمل	۱۰۴	
۱	ماهیت / ذات	عبارات نامستقل و اسم‌های مندرج در آنها	۹۶	۷۸/۵۵٪
		تداخل استعمالی و کاربردی	۴۲	
		اشتقاق تکوینی	-	
		اشتقاق ادبی	۱۷	
		فعل و اثر	۱۰۷	
		فعل و جزا	۱	
		فاعل و ابزار یا آثار یا نتیجه یا جزا	-	
		مصادیق اعراض نسبی	-	

ردیف	چهریزه اصلی	چهریزه زیر مجموعه	تعداد دفعات استفاده	درصد استفاده از چهریزه اصلی
		مضاف و مضاف‌الیه با مضاف‌الیه	۱۵	
		حب و دوستی	۷	
		پایه و اساس / رکن	۱۳	
		آفت‌ها و آسیب‌ها	۱۱۲	
		صفات درونی / احساس	۲	
		علامه و نشانه‌ها	۴۱	
		مراتب و درجات	۱۶۹	
		صفات فیزیکی	-	
		شیء	-	
		ابزار و تجهیزات	-	
		سلاح و مهمات	-	
۲	ماده / جوهر	فعالیت و ابزار / عمل و وسیله	-	
		ماده و تولید / ماده و محصول	-	
		مالک و مملوک	-	
		شیء و کاربرد آن	-	
		روش‌ها و دوره‌ها	-	
۳	انرژی / فعل	عامل	-	
		فعالیت / وظیفه	-	
		حادثه / اتفاق	-	
		فعالیت و تولید کردن	-	۲۰/۹۶٪
		شغل و سازمان	-	
		شغل و شخص	-	
		زمینه بررسی و پدیده مورد	-	
		بررسی	-	

ردیف	چهریزۀ اصلی	چهریزۀ زیر مجموعه	تعداد دفعات استفاده	درصد استفاده از چهریزۀ اصلی
		عمل و محصول آن	-	
		عمل و مفعول آن	۳۷۴	
		عمل و فاعل / کنش و کنشگر	-	
		اعمال یا پدیده‌هایی که در	-	
		تسلسل خاصی انجام می‌گیرد	-	
		عمل و عکس‌العمل	۱	
		فاعل و مفعول	-	
۴	مکان		۱	۰/۰۵٪
۵	زمان		۸	۰/۴۴٪

۶. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی چهریزه‌های بازیابی شده از منابع، می‌توان به این نتیجه دست یافت که همه چهریزه‌های معرفی شده توسط پژوهشگران در مقالات و پژوهش‌های مختلف، به‌نوعی زیرمجموعه و جزئی از سه چهریزه اصلی از چهریزه‌های پنج‌گانه رانگاناتان هستند که در رده‌بندی کولن معرفی کرده است. در اصل، تمام موضوعات و مفاهیم را می‌توان در این پنج چهریزه اصلی قرار داد و دیگر چهریزه‌ها نشان‌دهنده جنبه‌های فرعی‌تری از همین پنج چهریزه هستند. همان‌گونه که در جدول شماره ۱ نیز این نتیجه‌گیری بیان شده، ۲۳ چهریزه زیرمجموعه چهریزه «ماهیت»، ۸ چهریزه زیرمجموعه چهریزه «ماده»، و ۱۴ چهریزه زیرمجموعه چهریزه «انرژی» هستند.

در بررسی چهریزه‌های مربوط به هر یک از روابط همبسته در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» تعدادی از روابط همبسته بیش از یک نوع چهریزه را به خود اختصاص داده‌اند. برای مثال، اصطلاحات «ایمان عقلی» و «ایمان قلبی» هر کدام مرتبه و درجه‌ای از ایمان را بیان می‌کنند و در عین حال، مکمل یکدیگر بوده و هر دو با هم کامل‌کننده «ایمان» در انسان هستند. در نتیجه، این رابطه همبسته دو نوع چهریزه را به خود اختصاص داده است.

ایمان عقلی

ا.ع: ایمان

ا.و: ایمان زبانی (۵۰: مراتب و درجات) (۳۳: مکمل)

ایمان قلبی (۵۰: مراتب و درجات) (۳۳: مکمل)

بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که یک رابطه همبسته تنها نشان‌دهنده یک ارتباط مفهومی نیست، بلکه ممکن است دو اصطلاح که با هم رابطه همبسته دارند، از چند جنبه و مفهوم متفاوت با هم در ارتباط باشند و بیش از یک نوع چهریزه را به خود اختصاص دهند.

تعدادی از چهریزه‌های بازیابی شده در مرحله اول پژوهش نیز هیچ کاربردی در این اصطلاح‌نامه نداشته و مورد استفاده قرار نگرفتند. تعدادی از روابط همبسته نیز در هیچ‌یک از چهریزه‌های بازیابی شده جای نگرفته و نیازمند تعریف چهریزه‌ای جدید بودند. بنابراین، مطابق نیاز «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی»، ۶ چهریزه تعریف شد. این چهریزه‌ها عبارت‌اند از:

چهریزه «حب و دوستی»: این چهریزه در اصل بیان‌کننده رابطه مفهومی علاقه، محبت، حب و جاذبه بین دو اصطلاح است. هیچ‌یک از چهریزه‌های شناسایی شده در مرحله اول پژوهش، بیان‌کننده چنین رابطه مفهومی نبودند. به همین خاطر، این چهریزه با این عنوان تعریف شد و در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» ۷ مرتبه مورد استفاده قرار گرفت.

چهریزه «پایه و اساس / رکن»: این چهریزه زمانی استفاده می‌شود که یکی از اصطلاح‌های موجود در رابطه همبسته، اساس و رکن اصطلاح دیگر در همان رابطه همبسته است. این چهریزه ۱۳ مرتبه در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» مورد استفاده قرار گرفت.

چهریزه «آفت‌ها و آسیب‌ها»: این چهریزه زمانی به کار می‌رود که یکی از اصطلاح‌های موجود در رابطه همبسته، بیان‌کننده مفهوم مفاسد، آفات و آسیب‌های اصطلاح دیگر در همان رابطه همبسته است. این چهریزه ۱۱۲ مرتبه در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» استفاده شد.

چهریزه «صفات درونی / احساس»: این چهریزه زمانی به کار می‌رود که رابطه همبسته در اصل نشان‌دهنده یک احساس ذهنی و درونی بین دو اصطلاح است که در «اصطلاح‌نامه

اخلاق اسلامی» ۲ مرتبه استفاده شد.

چهریزه «علایم و نشانه‌ها»: این چهریزه برای روابط همبسته‌ای تعریف شد که یک اصطلاح بیان‌کننده علایم و نشانه‌های یک اصطلاح دیگر باشد. این علایم ممکن است ظاهری و فیزیکی بوده و یا اینکه علایمی درونی و ذاتی باشند. چهریزه یادشده در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» ۴۱ مرتبه مورد استفاده قرار گرفت.

چهریزه «مراتب و درجات»: این چهریزه نشان‌دهنده این است که رابطه موجود بین دو اصطلاح در یک رابطه همبسته از نوع مرتبه و درجه می‌باشد، و در «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» ۱۶۹ مرتبه مورد استفاده قرار گرفت.

از آنجا که اصطلاح‌نامه‌ها بازنمون مفاهیم یک حوزه علمی و روابط میان آنها هستند، بدین سبب به آنها ساختارهای دانش^۱ می‌گویند (شیری و کرافورد روی، ۲۰۰۰، ۸۵). «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» نیز بازنمون مفاهیم حوزه اخلاق اسلامی و روابط میان این مفاهیم است. بنابراین، چهریزه‌های روابط میان اصطلاح‌نامه، چهریزه‌های روابط همبسته میان مفاهیم حوزه اخلاق اسلامی را باز می‌نمایاند. با توجه به بیشترین استفاده از چهریزه «ماهیت» در روابط همبسته «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی»، می‌توان نتیجه گرفت که در اصل، بافت و ریشه علم اخلاق اسلامی مبتنی بر روابطی با چهریزه «ماهیت و ذات» میان مفاهیم است. «اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی» در مجموع دارای ۴۷۲۸ واژه یا اصطلاح است که ۳۳۱۶ مورد از این اصطلاحات دارای روابط همبسته می‌باشند. وجود تعداد بالای روابط همبسته در این اصطلاح‌نامه می‌تواند بیانگر این نتیجه باشد که مفاهیم حوزه اخلاق اسلامی بیشتر از حوزه‌های دیگر وارد شده‌اند، چرا که مفاهیم اصلی این حوزه که دارای رابطه سلسله‌مراتبی هستند، تعداد کمتری دارند.

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، به‌استثنای پژوهش حاضر، تا به حال هیچ پژوهشی به‌طور اختصاصی به موضوع شناسایی و تعیین چهریزه‌ها در اصطلاح‌نامه‌های تخصصی و عمومی فارسی نپرداخته است. این در حالی است که چهریزه‌ها در راستای گویاسازی روابط میان مفاهیم (یا اصطلاحات) به کار می‌روند و حاصل فرایند تعیین چهریزه‌ها، افزایش درک و شناخت کاربران از رابطه میان مفاهیم است. بنابراین، مواردی از قبیل

بررسی چهریزه‌ها در شبکه روابط همبسته درون و برون حوزه‌ای اصطلاح‌نامه‌های فارسی و بررسی چهریزه‌ها در شبکه دیگر روابط اصطلاح‌نامه‌های فارسی برای انجام پژوهش‌هایی در آینده پیشنهاد می‌گردد. همچنین، بررسی میزان رضایتمندی کاربران از به کارگیری چهریزه‌ها در نظام‌های بازایی اطلاعات مبتنی بر اصطلاح‌نامه، سودمندی و ارزشمندی چنین پژوهش‌هایی را مشخص خواهد کرد.

فهرست منابع

- امیرحسینی، مازیار. ۱۳۸۷. تحلیل روابط وابسته یا هم‌نشین در هرم اصطلاحات اصطلاح‌نامه اخلاق اسلامی. کتاب ماه کلیات (۸۷): ۶۸ - ۷۳.
- و رویا مجبی. ۱۳۸۸. ارزیابی نسبت عامل‌بندی در توصیف‌گرهای اصطلاح‌نامه‌های اصفا و علوم اسلامی: رویکرد کمی به تحلیل سطح پیش‌همارایی. فصلنامه کتاب (۷۹): ۷۵ - ۹۸.
- دائرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. ۱۳۸۱. سرویراستار: عباس حری. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- شادپوری، داود. ۱۳۹۲. بررسی کاربردپذیری پایگاه‌های اطلاعاتی ناپیوسته اسلامی مبتنی بر اصطلاح‌نامه بر اساس استانداردهای ایزو ۹۲۴۱ و ایزو ۱۶۹۸۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، دانشکده علوم انسانی، گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی.
- شیری، علی اصغر، و کرافورد روی (۲۰۰۰). اصطلاح‌نامه‌های روی وب: تحولات و روندهای جاری. ترجمه سیدمهدی طاهری، علیرضا اسفندیاری مقدم، بهروز بیات. ۱۳۹۱. کتاب ماه کلیات (۱۷۲): ۸۴ - ۹۳.
- طاهری، سیدمهدی، داوود شادپوری، یعقوب نوروزی، و مسعود رزومی. ۱۳۹۳. بررسی کاربردپذیری پایگاه‌های اطلاعاتی ناپیوسته اسلامی مبتنی بر اصطلاح‌نامه بر اساس استانداردهای ایزو ۹۲۴۱ و ایزو ۱۶۹۸۲. فصلنامه نظام‌ها و خدمات اطلاعاتی (۳).
- و محمدهادی یعقوب‌نژاد. ۱۳۹۱. رویکرد هستی‌شناسانه در طراحی و توسعه استانداردهای حوزه سازماندهی دانش. کتاب ماه کلیات ۱۶ (۲): ۴۰ - ۴۲.
- . ۱۳۹۰. رویکردهای دانش‌مدار در تدوین اصطلاح‌نامه جامع علوم اسلامی. کتاب ماه کلیات ۱۷۱: ۸ - ۱۰.

Guarino, Nicola, Daniel Oberle, and Steffen Staab. 2009. What is an Ontology? Retrieved 14 Dec. 2014 from: http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-540-92673-3_0.

Lauser, Boris et al. 2009. From AGROVOC to the Agricultural Ontology Service/ Concept Server: An OWL model for creating ontologies in the agricultural domain. Retrieved 14

- Dec. 2014 from: <http://www.fao.org/3/a-ah801e.pdf>.
- NasirUddin, Mohammad, and Paul Janecek. 2007. Faceted classification in web information architecture: A framework for using semantic web tools. *The Electronic Library* 25 (2): 219 – 233.
- Smith, Barry. 2003. *Ontology*. Blackwell Guide to the Philosophy of Computing and Information: Oxford: Blackwell: 153 - 166.
- . 2004. *Beyond Concepts: Ontology as Reality Representation*. Proceedings of FOIS 2004. International Conference on Formal Ontology and Information Systems, Turin, 4-6 November.
- Tudhope, D, H. Alani, and C. Jones. 2006. Augmenting Thesaurus relationships: Possibilities for Retrieval. *Journal of Digital Information1* (8).

